

Proč byl zvoněk zelený zvolen ptákem roku 2022

V této již tradiční popularizační kampani byl Českou společností ornitologickou vybrán ptákem roku pěnkavovitý pěvec zvoněk zelený (*Chloris chloris*). Volba tohoto běžného a nepříliš nápadného druhu se může zdát překvapivou, v posledním desetiletí u nás ale jeho početnost setrvale klesá. Pravděpodobnou příčinou populačního poklesu je infekční onemocnění trichomonóza, jejíž šíření usnadňují krmítka jako místa setkávání velkého množství jedinců. Příběh zvonka nám tak ukazuje, že dobrý úmysl nemusí vždy vést ke kýženému výsledku.

Zvoněk zelený je robustně stavěný pěvec velikosti vrabce. Zelené zbarvení a zvonivý hlas mu daly jméno nejen v češtině, ale i v dalších jazycích – od německého Grünfink přes anglické greenfinch po francouzské verdier – a barvu odráží i latinské jméno *chloris*. Zvonci obývají otevřenou krajinu s rozptýlenou zelení, jako jsou pásy keřů a stromořadí, zalétají i do ovocných sadů a vinic. Nejhojnější ale bývají v lidských sídlech, kde vyhledávají parky, zahrady a hřbitovy, a to i v samotných centrech velkých měst. V hnízdním období žije zvoněk v páru a chová se spíše nenápadně, setkáváme se s ním proto především na podzim a v zimě, kdy se sdružuje do hejn s ostatními pěnkavovitými ptáky a protahuje krajinou. Zimní hejna tvoří nejen ptáci hnízdící u nás, ale i původem ze Skandinávie, Polska a Finska. Při hledání potravy navštěvují hojně také krmítka, která ptákům chystáme v dobré víře, že jim pomůžeme přežít tuhou zimu. Jak se však ukazuje, přikrmování volně žijících ptáků má i svou stinnou stránku a právě v případě zvonka zeleného nás nutí přemýšlet nad jeho oprávněností.

Zvonci patřivali k nejhojnějším ptačím druhům evropské polní krajiny a lidských sídel. Do měst se začali šířit zřejmě ve druhé polovině 19. století, protože ještě r. 1866 Antonín Frič udává, že např.

v Praze se zvonci jen občas vyskytnou během tahu. Ve 20. letech 20. století je už ale zvoněk podle Jiřího Jandy nejhojnějším pěnkavovitým pěvcem hned po vrabci a nechybí ani v žádném pražském parku (Baum 1941). V 70. a 80. letech 20. století byli u nás tak hojní, že Kroužkovací stanice Národního muzea omezila jejich kroužkování – v historickém pořadí je zvoněk dokonce devátým nejčastěji značeným druhem. Při mapování hnízdního rozšíření ptáků České republiky v letech 1985–89 byla jeho početnost odhadnuta na 0,5–1 milion párů (Šťastný a kol. 1997), zatímco při mapování pro dosud poslední atlas mezi roky 2014–17 to bylo již jen 0,4–0,8 milionu párů (Šťastný a kol. 2021). Stále byl ale zastížen ve všech mapovacích čtvercích, a vyskytuje se tedy dosud plošně na celém našem území. Úbytek početnosti druhu potvrzují údaje z Jednotného programu sčítání ptáků (jpsp.birds.cz), které dokládají, že od r. 1982 se jeho početnost snižovala ročně průměrně o 4,15 %. Od r. 2010 pak dochází k setrvalému poklesu naší hnízdní populace.

V evropském měřítku ubývají zvonci zelení od r. 1980 pouze mírně, i když i zde vidíme zrychlování poklesu v posledním desetiletí. Podíváme-li se však na jednotlivé evropské regiony, zjistíme, že se v nich početnost po r. 2005 vyvíjela odlišně. Jiho-

1

1 Zvonci zelení (*Chloris chloris*) se po vyhníždění spojují do hejn čítajících až desítky jedinců a společně hledají potravu. Také na krmítku nejčastěji zastihneme několik zvonků najednou.

2 Dospělá samice zvonka zeleného je méně nápadně zbarvená, má hnědavá záda a světlou, jemně žíhanou spodinu těla. Žluté pole v křídle je však i u ní viditelné a dobře využitelné ke správnému určení druhu. Foto M. Lutonský

3 Dospělý samec má v hnízdním období výrazné žlutozelené zbarvení, nápadné je zejména zářivé žluté pole v křídle, které představuje spolehlivý determinační znak. Foto V. Štofflová (obr. 1 a 3)

a východoevropské populace vykazují stále stabilní trend, zatímco v severní a západní Evropě početnost nápadně klesá. Jako první si ubývajících počtů zvonků všimli ve Velké Británii, zemi milovníků ptactva, kde má každá druhá domácnost krmítka, do nichž Britové nasypou 150 tisíc tun krmiva ročně. Tento koníček se tak stal finančně zajímavým zdrojem podnikání, jenž má však skrze pěstování slunečnice a dalších plodin bohužel dopad na polní krajinu, zatěžovanou dlouhodobě pesticidy a hnojivy. Přináší ale zároveň určitou výhodu – mnoho milovníků ptactva se účastní projektů občanské vědy a podílí se na sběru dat v objemech, které

2

3

by odborníci nikdy nedokázali posbírat. Jedním z takových projektů je Garden Wildlife Health (gardenwildlifehealth.org), monitorující od 90. let 20. století zdraví živočichů v britských zahradách. Veřejnost hlásí přítomnost nemocných či uhynulých zvířat a údaje pak zpracovávají veterináři a zoologové, kteří tímto způsobem získávají lepší přehled o onemocněných volně žijících populacích. V r. 2005 se týmu vedenému Becki Lawsonovou z Londýnské zoologické společnosti podařilo poprvé diagnostikovat nemoc, která se tehdy začala hojně projevovat právě u zvonků zelených. Zjistili, že původcem onemocnění je jediný klonální kmen bičenky drubeží (*Trichomonas gallinae*). Tento parazitický prvok (jednobuněčný bičíkovec třídy Trichomonadea řazený v současnosti do superskupiny Excavata) původně napadal hlavně měkkozobé a panuje podezření, že přispěl dokonce k vyhynutí holuba stěhovavého (*Ectopistes migratorius*) v Severní Americe (Stabler 1954). Je pravděpodobné, že se podílel i na úbytku hrdličky divoké (*Streptopelia turtur*), jejíž evropská populace se podle Celoevropského monitoringu běžných druhů ptáků od r. 1980 ztenčila o celých 82 %. Vědci se domnívají, že na pěnkavovité ptáky se prvok přenesl z holubů hřivnáčů (*Columba palumbus*) nebo hrdliček zahradních (*S. decaocto*), které často navštěvují krmítka a pítka v zahradách. Nákaza trichomonózou je vysoce infekční a dnes představuje nejrozšířenější nakažlivou chorobu drobných pěvců. Bičenka napadá zejména ústní dutinu a jícn, jejichž sliznice zduří, což znemožňuje ptákům polknout potravu. Postižený jedinec vykazuje typické známky onemocnění, jako jsou načepýření, apatie a ztráta plachosti, navíc mívá kolem zobáku mokrá, slinami potřísněná pera a kousky potravy. Právě sliny a jimi znečištěná potrava se hromadí i na krmítku, kde se stávají zdrojem infekce pro další ptáky.

Šíření trichomonózy mimo Britské ostrovy započalo zřejmě v r. 2008, kdy se bičenky spolu s tažnou částí populace pěnkavy obecné (*Fringilla coelebs*) dostaly do Skandinávie a později dále do kontinentální Evropy. Na našem území byla nemoc poprvé diagnostikována v r. 2012. Díky podrobnému sledování nákazy a údajům každoročně získávaným v projektech sčítání hnízdících ptáků bylo potvrzeno, že právě trichomonóza vedla k rychlému a stále trvajícím ubývání zvonků zelených ve Velké Británii. Nedávno tam byl

4 Zvonci zelení se na krmítku chovají poměrně agresivně a jiné strážníky mezi sebe málokdy pustí. Vpravo čížek lesní (*Spinus spinus*). Foto J. Somr (Flickr ČSO)

5 Zvonci si během zimy dokážou obstarat potravu sami, a to i v případě, že zem pokrývá sněhová pokrývka – pak vybírají semena jilmů, habrů, buků nebo modřínů. Foto T. Chvojka

6 Nemocný jedinec bývá apatický, načepýřený, pospává a ztrácí plachost. Pták napadený trichomonózou mívá kolem zobáku zbytky potravy a slinami potřísněné peří, protože zduření sliznic dutiny ústní a jícnu mu nedovoluje pozřít potravu. Foto J. Nováková (birds.cz)

proto zvonek poprvé zařazen na červený seznam ohrožených druhů, když jeho místní populace klesla od r. 1993 o 62 % (Stanbury a kol. 2021).

V ČR dosud nemáme dlouhodobý velkoplošný program sledování chorob volně žijících živočichů, a nemůžeme tedy s jistotou tvrdit, že příčinou mizení zvonků z naší krajiny je také trichomonóza. Abychom rozšíření této choroby lépe zmapovali, spustili jsme letos v ČSO projekt občanské vědy, v němž vyzýváme veřejnost, aby nemocné a mrtvé ptáky (nejen zvonky zelené), které ve svém okolí zaznamená, nahlásila v internetovém formuláři na birdlife.cz/choroby. Vyplnit ho lze i zpětně, velmi cenná jsou hlášení z minulosti a případné fotografie. Za všechna zadaná pozorování děkujeme.

Onemocnění trichomonózou je u volně žijících jedinců letální a úhynu nakažených ptáků nezabráníme, můžeme se však pokusit šíření nákazy zmírnit. Jakmile spatříme nemocného jedince, veškerou potravu z krmítka zlikvidujeme, krmítko důkladně vyčistíme roztokem na bázi chlóru a necháme vyschnout. Je důležité, abychom

dva týdny přestali ptáky krmít úplně a požádali o to i své sousedy. Tak předejdeme tomu, aby se nemocní jedinci, kteří se už v okolí vyskytují, slétali ke zdroji potravy spolu se zdravými. Dobrou prevencí je použití válcových násypných krmítek a držáků na tuková krmiva, na nichž ptáci tolik nepřicházejí do kontaktu se zbytky potravy, slinami a výkaly ostatních. Protože riziko přenosu chorob je vyšší v létě, doporučujeme přikrmovat pouze od listopadu do března, nebo mimo mrazivé období se sněhovou pokrývkou nekrmit vůbec. Jak zvonkův silný zobák prozrazuje, jde o semenožravý druh, který se živí převážně rostlinnou potravou. V zimě ozubává semena stromů a keřů, hojně navštěvuje úhory a rumišťe s plevely. Je-li krajina zdravá, dokáže si v ní najít dostatek potravy i bez lidské pomoci.

Nedávno zveřejněná metaanalýza dosavadních prací studujících vliv přikrmování na ptactvo ukazuje, že ačkoli doplňkové krmení zvyšuje kondici a míru přežití jednotlivých ptáků, platí to jen pro nevelký počet druhů, které využívají krmítka pravidelně a povětšinou nepatří k těm nejohroženějším (Shutt a Lees 2021). V ČR jsou to podle údajů projektu Ptačí hodinka sýkory koňadry a modřinky, vrabci domácí a polní, kosi černí a v první desítku najdeme i zvonka zeleného (ptaciho-dinka.birdlife.cz). Jedním z negativních důsledků přikrmování pak je, že dominantní krmítkové druhy vytlačují ty ostatní, což nakonec vede k homogenizaci společenstev. Pozorování ptáků na krmítku je však zvláště ve městech pro řadu lidí jednou z mála příležitostí k blízkým setkáním s přírodou, pomáhá budovat kladný vztah k ní a ovlivňuje psychickou pohodu. A právě v době, kdy čelíme krizi biodiverzity a důsledkům klimatické změny, je potřeba, aby zájmy životního prostředí prosazovalo co nejvíce lidí.

Letošní kampaň Pták roku tedy rozvířila poměrně výbušnou debatu, zda je zimní, nebo dokonce celoroční přikrmování opodstatněné, a upozornila na určitá rizika. Jejím přínosem je jistě i skutečnost, že setká-li se veřejnost s nemocným zvonkem na krmítku, bude vědět, jak se zachovat, a v nejlepší případě své pozorování zadá do on-line formuláře. A tak se snad v budoucnu právě i díky občanské vědě dozvíme, zda za úbytkem zvonků u nás skutečně stojí tzv. krmítková nákaza.

Použitá literatura uvedena na webu Živý.